

«БЕКТЕМИН»

Б. Сыдыков атындагы КӨЭАУнун ректору,
экономика илимдеринин доктору,
профессор

А.А. Мамасыдыков
« 12 » 2024-ж.

« 12 »

Шарипова Чынар Раимбековнанын «Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү» аттуу темадагы 10.02.20 –тектештирме - тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясын талкуулоо боюнча кыргыз филологиясы кафедрасынын кеңейтилген отурумунун 2024-жылдын 1-февралындагы № 6 протоколунун

КӨЧҮРМӨСҮ

Катышкандар:

1. Зулпукаров К. З. - фил. и. д., проф., Ош мамлекеттик университетинин Лингвистикалык изилдөөлөр борборунун директору (10.02.20).
2. Мамасыдыков А. А. - Б. Сыдыков атындагы КӨЭАУнун ректору, проф.
3. Исманов М. М. - Б.Сыдыков атындагы КӨЭАУнун илим боюнча проректору, КР ИАнын академиги.
4. Мадмарова Г.А. - филология илимдеринин доктору, доцент (10.02.20)
5. Самнева Ж.Т. - Б. Сыдыков атындагы КӨЭАУнун илимий-изилдөө борборунун башчысы, профессор.
6. Кулубекова А.О. – филология илимдеринин кандидаты, доцент (10.02.20)
7. Сайыдырахимова Д.С. – филология илимдеринин к., доцент (10.02.20)
- 8.Амиралиев С.М. – филология илимдеринин кандидаты, доцент (10.02.20)
9. Ормокеева Р.К. – филология илимдеринин кандидаты, доцент (10.02.20)
- 10.Тентиминова А.К. –филология илимдеринин кандидаты, доцент (10.02.20)

11. Исмаилова Б.Т.- фил. и. к., доцент (10.01.01)
12. Тилекова Н.Д. - п. и. к., доцент (13.00.02)
13. Ташкулова Ш.Б.- ф.и.к. (09.00.11)
14. Эшманова С. - фил.и.к. (10.02.20)
15. Ташалнева М.М. - т.и.к. (07.00.07)
16. Сарыков С.Т. - фил. и. к., доцент (10.01.01)
17. Жусуева С.К.- фил. и.к. (10.01.01)
18. Жусупова Д.Ы. - доцент
19. Каденова Ж.Т. - п. и.к., доцент (13.00.01)
20. Джалиев А.Б. - окутуучу
21. Эргашова Ч.А.- улук окутуучу
22. Абакулов Р.А.- окутуучу
23. Мирзакаримова Ш.А. - окутуучу
24. Пазилова Т.Ж. - улук окутуучу
25. Ташбаева Г.А. - окутуучу
26. Израйилова А.А. - окутуучу
27. Ормонова К.А. - окутуучу
28. Калилова Г. - окутуучу
29. Абдимоминов М.А. – окутуучу

Жыйындын төрайымы,

филология илимдеринин кандидаты, доцент:

Исмаилова Б.Т.

Жыйындын катчысы,

филология илимдеринин кандидаты:

Жусуева С.Т.

КҮН ТАРТИБИ:

1. Изденүүчү Шарипова Чынар Раимбековнанын «Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин

парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү» аттуу темадагы 10. 02.20– тектештирме – тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин талкуулоо жана диссертациялык кеңешке сунуштоо.

2. Шарипова Чынар Раимбековнанын «Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү» аттуу темадагы диссертациясы боюнча кандидаттык экзамен үчүн атайын дисциплинанын кошумча программасын кароо жана талкуулоо.

Диссертациялык иш кыргыз филологиясы кафедрасында аткарылган.

Жетекчиси – Абдраева Айгүл Төлөковна, филология илимдеринин доктору, доцент.

Издөнүүчү - Шарипова Чынар Раимбековнанын диссертациялык ишинин темасы жана илимий жетекчиси Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин окумуштуулар кеңешинин 06.10.2023 №1 чечими менен бекитилген.

УГУЛДУ:

Жыйындын төрайымы - Исмаилова Б.Т. - филология илимдеринин кандидаты, доцент :

Урматтуу бүгүнкү отурумдун катышуучулары! Бүгүн биз Шарипова Чынар Раимбековнанын «Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү» аттуу темадагы 10. 02.20– тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин талкуулайбыз. Диссертанттын кол жазмасы бир ай мурун кафедрага келип түшкөн. Шарипова Чынар Раимбековнанын ишин окугандардын баардыгы дээрлик бул жерде эген, анда талкууну улантууга уруксат этиңиздер. Талкууга филология

илимдеринин 2 доктору жана 9 кандидаты, техникалык илимдердин 1 доктору, биология илимдеринин 1 доктору, педагогика илимдеринин 2 кандидаты жана философия илимдеринин 1 кандидаты катышууда. Күн тартиби боюнча кимиңиздерде кандай сунуш- пикирлер бар?

Отурумдун катышуучулары: Сунуштар жок. Күн тартиби бекитилсин.

Төрайым: Анда диссертациянын негизги мазмунун, маңызын, максатын жана өзөктүү жерлерин айтып берүү үчүн сөз изденүүчү Шарипова Чынар Раимбековнага берилет. Регламентти тактап алалы. 15 мүнөт берсек жетиштүү болот.

Изденүүчү: Урматтуу төрайым жана бүгүнкү илимий талкуунун катышуучулары, сиздердин назарыңыздарга «Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча, немсече жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү» аттуу темада аткарылган кандидаттык диссертациям сунушталат. Илимий жетекчим – филология илимдеринин доктору, доцент Абдраева Айгүл Төлөковна. Уруксат берсеңиздер ишти кыскача мазмуну менен тааныштырып өтсөм.

Түс феномени көп кырдуу, ошондуктан тилде түстөрдү кабыл алуу жана түстөрдү белгилөө процесстери ар дайым чет элдик жана ата мекендик илимпоздорду кызыктырып келген. Колоронимдер (латынча *color* “түс, өң”, грекче *οποτα* “ат, наам, аталыш”) тилде өзүнчө, өзгөчө функционалдык-семантикалык алкакты түзөт. Алар өң-түстөрдү дифференциялап атап, уңгу, туунду түрүндө колдонулат, жөнөкөй татаал сөз түрүндө фразеологизмдердин курамында учурайт. Алардын когнитивдик-тилдик мазмунун химиялык, физикалык, биология-физиологиялык, психологиялык, лингвистикалык, символдук-сигналдык (семиотикалык), мифологиялык, табулук-сакралдык ж.б. семалар жаратат.

Түстөрдүн көрүү органы аркылуу адамдын аң-сезимине кириши, ойтуюмда өзүнчө элеске ээ болуп, кишинин психикасына таасир тийгизиши, өң-түстөрдүн көркөм тил каражаттары аркылуу берилиши

гносеологияда, психоллингвистикада, стилистика теориясында ж.б.илимий тармактарда каралып жүрөт. Ушул өңүттө алганда колоронимдердин универсалдык касиеттерин, этнос аралык, маданий аралык жана жеке тилдик сапаттарын изилдөө да кызыгуу туудурат. Ал эми көркөм чыгармада бул топтогу лексемалардын образ жаратуучулук, пейзаж түзүүчүлүк мүмкүнчүлүктөрүн изилдөө, алардын бир тилден экинчи тилге которулуу өзгөчөлүктөрүн талдап чыгуу да зарыл проблема боло алат.

Жазуучу-философ Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги колоронимдердин орус тилинен немис жана кыргыз тилдерине которулушун иликтөө өзүнчө жаңы маселелерди ачыктап, талкуулап, буга чейин белгисиз натыйжаларды алууга негиз болот деп айтууга болот. Ушул факторлор изилдөө темасынын актуалдуулугун айгинелейт.

Диссертациянын темасынын илимий программалар жана илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Тема автордук демилге катары тандалып алынган.

Изилдөөнүн максаты катары Ч.Айтматовдун “Ак кеме” аттуу повестиндеги орусча колоронимдердин немис жана кыргыз тилдерине которулушун салыштырып талдоо тандалып алынды.

Бул максатка жетишүү үчүн алдыга төмөндөгүдөй **конкреттүү милдеттер** коюлуп аткарылды:

1) түс таануу, түс өлчөө теориялары менен таанышып чыгуу, колоронимдер тууралуу илимий изилдөөлөрдүн идеяларын, жоболорун, принциптерин, ык-методдорун өздөштүрүү;

2) колоронимдер жөнүндөгү монолингвалдык, билингвалдык жана полилингвалдык талдоолорго сереп салуу; өң-түс аталыштарынын типологиясы, этимологиясы, деривациясы боюнча иштерди талдап чыгуу, жетекчиликке алып пайдалануу;

3) Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги колоронимдерге сапаттык, сандык анализ жүргүзүү; алардын статистикасын жана парасинтагматикалык түзүмүн аныктоо;

4) повесттин немисче, кыргызча котормолоруна лингвосемантикалык жана лингвотипологиялык сереп жүргүзүү; оригинал менен котормонун ортосундагы адекваттуулук, шайкештик жана дал келүүчүлүк көрсөткүчтөрүнө мүнөздөмө берүү;

5) котормо менен оригиналдын ортосундагы окшоштук-айрмачылыктардын типтүү көрсөткүчтөрүн сыпаттап чыгуу.

Диссертациялык иштин жаңы илимий натыйжалары:

1) кыргыз колоронимдеринин төркүнүнө этимологиялык талдоонун жүргүзүлүшү;

2) Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги түс аталыштарына сапаттык-сандык мүнөздөмө берилиши;

3) повесттеги орусча колоронимдердин немисчеге жана кыргызчага которулушуна лингвотипологиялык сыпаттоонун аткарылышы;

4) тил аралык эквиваленттүүлүктүн жалпылоочу парасинтагматикалык моделдеринин иштелип чыгышы жана колдонулушу.

Иштин практикалык баалуулугу. Диссертациянын натыйжалары тексттин тилин изилдөөчүлөргө, сөз маданияты жана стилистика боюнча сабактарда айлана-чөйрөнү сүрөттөөдө колоронимдерди колдонуу ыкмаларын үйрөнүүгө, көркөм чыгарманы тилден тилге которуу теориясын өздөштүрүүгө, орусча-немисче-кыргызча үч тилдүү, түшүндүрмө сөздүктөрдү түзүүгө өбөлгө боло алат. Ал эми **теориялык баалуулук катары**, изилдөөнүн материалдары ЖОЖдордо лексикология, салыштырма тил илими боюнча атайын курстарды, семинарларды өтүүдө колдонулушу мүмкүн.

Коргоого сунушталган жоболор:

1. Бардык колоронимдер тил аралык, маданий аралык мүнөздө болот. Бир гана тилге тиешелүү колоронимдер сейрек кездешет.

2. Көркөм текстте колоронимдер түрдүү заттарды сүрөттөөдө, алардын сырткы көрүнүшүн сыпаттоодо колдонулат. Аларды тилден тилге которуу сапаты котормочунун компетенттүүлүгүнө байланыштуу.

3. Ч.Айтматов пайдаланган өң-түс аталыштарын котормочулар бирдей деңгээлде бере албайт.Ошондуктан аларды бир нече типтүү формулалар менен туюнтууга болот.

4. Колоронимдер тексттин курамында, жалпы дискурста түрдүү критерийлер аркылуу жиктелишет. Аларды түз-өтмө, баштапкы-жаңы, табигый-жасалма, таза-аралаш, жагымдуу-жагымсыз, жөн-символдуу, которулган-которулбаган ж.б. өлчөмдөр менен мүнөздөөгө болот.

Издөнүүчүнүн жекече салымы. Теманы, предметти тандоо Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестинин орусча, немисче, кыргызча тексттериндеги колоронимдерди иргеп жазып чыгып, өз ара салыштыруу, булардын окшоштуктарын, айырмачылыктарын белгилөө, жандаштырып талдоо диссертант тарабынан жекече жүргүзүлдү. Ишти пландаштырууга жана алгачкы текстти редакциялоого илимий жетекчи салым кошту.

Иштин натыйжаларынын апробациясы. Изилдөөдө алынган натыйжалар, табылгалар Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинин кыргыз филологиясы кафедрасында 2 ирет талкууланды. Иштин материалдары баяндама түрүндө аталган университеттин илимий-практикалык конференцияларында үзгүлтүксүз каралып келди (2016-2023).Ошондой эле иштин айрым бөлүктөрү ЖОЖ аралык, республикалык форумдарда талкуулап өттү (2020, 2023).

Диссертациянын түзүлүшү. Изилдөө киришүүдөн, үч баптан, корутундудан, жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Иштин жалпы көлөмү 169 бет.

Иштин мазмунунун негизги өзөгүн төмөндөгү маалыматтар түздү:

Киришүү: I Бап. Өң-түс аталыштарын изилдөөнүн баштапкы идеялары, жоболору жана өнүттөрү

Өң-түс заты жана анын касиеттери илим аралык изилдөө объектиси катары; түс таануунун энциклопедиялык өңүтү; түс таануунун жаралышы жана негизги багыттары; түс таанууга жана түс аталыштарын иликтөөгө

тиешелүү илимий тармактар; түстүн символдук маани-маңызы жөнүндө; түс психологиясы жөнүндө; өң-түс аталыштарынын лингвистикада изилдениши; I бап боюнча тыянактар.

II бап. Өң-түс атоолорун салыштырып изилдөөнүн методологиясы, материалдары жана методдору

Иштин методологиялык негиздерин түзүүчү баштапкы жоболор; изилдөөдө жетекчиликке алынган ык-методдор; өң-түс лексикасынын парадигмалык түзүмү изилдөө материалы катары; өз алдынча лексика-семантикалык бир топту түзгөн тилдеги өң-түстү туюнтуучу чектүү сөздөр; салыштырылып жаткан үч тилдеги колоронимдердин негизги аталыштарынын кыскача эквиваленттери; өң-түс аталыштарынын этимологиясы жөнүндө; ностратика тармагы; байыркы **kar* «кара» уңгусунун рефлекстери; **kar* «кара» уңгусунун азыркы кыргыз тилиндеги семантикалык жана сөз жасоочулук дериваттарын башка жакынкы, алыскы тектеш тилдердин материалдары менен салыштыруу; кыргызча колоронимдердин түрк тилдериндеги негизги шайкештери; II бап боюнча жыйынтыктар.

III бап. Ч.Айтматовдун «Ак кеме» повестиндеги колоронимдердин окуя баяндоодогу, көркөм образ жаратуудагы кызматын парадигматика-синтагматикалык өңүттө изилдөөнүн негизги натыйжалары жана талкуулоосу

Котормо «эркиндиги» тууралуу; ак түстүн аталыштарынын орусчадан кыргызчага жана немисчеге которулушу; кызыл түстүн үч тилдеги аталыштары; кара түстүн көркөм образды жаратуудагы кызматы; кыргызча көк уңгусунун «Ак кеме» повестиндеги маанилеринин орусча немисче текстериндеги шайкештери; сары түсүн атоочу сөздөрдүн үч тилдеги өз ара катышы жөнүндө; боз, жашыл, күрөң жана башка түстөрдүн аталыштары көркөм текетте; корутунду; библиография.

Колоронимдер тууралуу лингвистикалык изилдөөлөр менен таанышып, булардын Ч.Т. Айтматовдун “Ак кеме” повестинде колдонулушун, орусчадан немисчеге жана кыргызчага которулушун салыштырып талдоо бир нече

жалпы жоболорду жана идеяларды атайын жиктеп карап чыгууга негиз болду.

1. Өң-түстүн табигый бөтөнчүлүктөрү эзелтен эле окумуштуулардын көңүлүн бөлүп келген (Аристотель, Платон ж.б.). Байыркы гректердин, индустардын, кытайлардын ж.б. элдердин түскө карата көз караштары маалым. Түстөрдүн табигый-илимий теориясы (И. Ньютон), физиологиялык-практикалык көз караштан иликтениши (В. Гете) колоронимия үчүн өз убагында маанилүү болгон.

2. Түстү изилдөөнү табигый илимдердин өкүлдөрү (химиктер, физиктер, биологдор, психофизиологдор, медиктер, экологдор, океанологдор, астраномдор ж.б.) да, гуманитардык илимдердин өкүлдөрү (тилчилер, адабиятчы филологдор, эстетиктер, психологдор, семиотиктер, көркөм өнөр таануучулар, дин таануучулар, этнографтар ж.б.) да жүргүзүшүп, практиктер (сүрөтчүлөр, боекчулар, шыбакчылар, архитекторлор, курулушчулар, булгаарычылар, кездемечилер, кийизчилер, оймочулар, куракчылар ж.б.) өң-түс бөтөнчүлүктөрүн өз адистиктеринин чегинде пайдаланышкан.

3. Окумуштуулар түстөрдү бир нече критерийлердин негизинде топтоштурушат: а) табигый жана жасалма түстөр; б) “жылуу” жана “суук” түстөр;

в) ахроматикалык (боексуз) жана хроматикалык (боектуу) түстөр; боектуу түстөр оңдүү, жарык жана жыш болот; г) объективдүү баалануучу жана субъективдүү баалануучу түстөр; д) символдук маанилүү жана маанисиз түстөр (символдуу-символсуз маанидеги түстөр); е) абстракттуу-конкреттүү түстөр; ж) ачык-күнгүрт түстөр (сүйүнтүүчү-чөгүнтүүчү, активдүү-пассивдүү ж.б.); з) таза жана кошулма түстөр; и) заттарга салыштырылуучу же салыштырылбаган түстөр ж.б.

4. Түс аталыштарын изилдөөдө биз бир нече илимий-лингвистикалык концепциялардын жана башкалардын жоболоруна таяндык: а) салыштырма жана типологиялык лингвистика; б) лингвосемиотика жана котормо теориясы; в) антропоборбордук тил илими; г) тилдик материалдарды

полипарадигмалык өнүттө талдоо теориясы; д) парасинтагма жөнүндөгү окуу.

5. Иште бир нече жаңы натыйжадар алынды: а) орус, кыргыз, немис тилдериндеги колоронимдердин тизмеси жана өз ара эквиваленттери берилди. алардын семантикалык шайкештиги белгиленди. Эзелки *кар “кара” сөзүнүн рефлекстери ностратиканын алкагында талдоого алынды; б) кыргыз колоронимдеринин төркүнүнө этимологиялык талдоо жүргүзүлдү; в) Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги түс аталыштарына сапаттык-сандык мүнөздөмө берилди; г) повесттеги орусча колоронимдердин немисчеге жана кыргызчага которулушуна лингвотипологиялык сыпаттоо жасалды; д) тил аралык эквиваленттүүлүктүн жалпылоочу моделдери иштелип чыгып, колдонулду.

6. Повесттин үч тилдеги тексттеринде 1916 түс аттары бар, алардан 699 кыргызча, 604 немисче, 613 орусча. Колоронимдердин пайыздык катышын өзүнчө диаграмма түрүндө белгилөөгө болот. Колоронимдердин чыгармадагы шайкештиктери бир нече моделдерге, же формулаларга топтолушат: 1) К – К – К (86 санда); 2) К – Ø – К (9 санда); 3) К – Ø – Ø (2 санда); 4) Ø – К – Ø (71 санда); 5) Ø – Ø – К (1 санда); 6) К – К – Ø (4 санда).

7. Котормо толугу менен адекваттуу аткарылбаган. Орусчадан кыргызчалатууда эркиндикке кенен жол ачылып калган. Айрым учурда бир эле орусча колоронимге көптөгөн кыргызча колоронимдер берилет. Көңүл бурганыңыздар үчүн чоң рахмат!

Жыйындын төрайымы: Изденүүчүнүн диссертация боюнча баяндамасы аяктады. Кимде кандай суроолор бар? Азара Омуракуновна суроонузду бериниз.

Кулубекова А.О. - филология илимдеринин кандидаты, доцент:
Изилдөөдө негизинен котормого көп көңүл буруп, адекваттуулук жана

эквиваленттүүлүккө басым жасагансыз, орус, кыргыз жана немис тилдеринде жакындаштыруу, түшүрүп коюу, методдоруна көңүл бурдунузбу?

Издөнүүчү: Сурооңуз үчүн чоң ыракмат! 1-суроо боюнча жооп:

Туура байкагансыз, биз бул диссертациялык ишибизде үч тилдин ортосундагы котормо өзгөчөлүктөрүнө аябай көңүл бурдук. Анткени, изилдөөлөрүбүздүн эң баштапкы этабында эле котормолордогу чоң айырмачылыктар көзгө урунду. Көркөм текстин түп нускасы катары биз орус тилиндеги чыгарманы алдык анткени, баарыңыздарга маалым болгондой, Ч. Айтматов “Ак кеме” повестин орус тилинде жазган. Бул чыгарманын үч тилдеги тексттерин салыштырып изилдөөнүн негизинде, биз түс аталыштарына сапаттык-сандык мүнөздөмө берип өттүк, повесттеги орусча колоронимдердин немисчеге жана кыргызчага которулушуна лингвотипологиялык сыпаттоо жасадык, тил аралык эквиваленттүүлүктүн жалпылоочу, парасинтагматикалык моделдерин иштеп чыгып, колдондук. Жакындаштыруу, түшүрүп коюу методдоруна албетте көңүл бурулду. Буга мисал катары повесттен алынган орус, немис жана кыргыз тилдериндеги колоронимдер катышкан сүйлөмдөр боюнча биз жасаган парасинтагматикалык анализдер далил боло алат.

Н. Д. Тилекова-педагогика илимдеринин кандидаты, доцент: - Менде үч суроо бар: 1.Тектеш тилдерде, боордош элдерде сиздин изилдөөңүзгө окшош изилдөөлөргө көзүңүз түштүбү, кандай изилдөөлөр бар? 2. Сиздер тарабынан жетекчиликке алынган изилдөө методдору кайсылар?

3. «Колороним», «парасинтагма» терминдерине түшүндүрмө бере кетсеңиз!

Издөнүүчү: Назира Дүйшөбаевна суроолоруңуз үчүн чоң рахмат! Мен үчүнчү суроодон баштасам, колоронимдер латынча *color* “түс, өң”, грекче *ονομα* “ат, наам, аталыш” дегенди билдирип, тилде өзүнчө, өзгөчө функционалдык-семантикалык алкакты түзөт. Алар өң-түстөрдү дифференциялап атап, уңгу, туунду түрүндө колдонулат, жөнөкөй, татаал сөз түрүндө фразеологизмдердин курамында учурайт. Алардын когнитивдик-

тилдик мазмунун химиялык, физикалык, биология-физиологиялык, психологиялык, лингвистикалык, символдук-сигналдык (семиотикалык), мифологиялык, табулук-сакралдык ж.б. семалар жаратат.

Парасинтагматика жөнүндө сөз кыла турган болсок мында синтагматикалык өңүт морфема менен морфеманын, сөз менен сөздүн, сөз айкашы менен сөз айкашынын байланышын белгилейт. Парадигматикалык өңүт болсо, субъекттик же таандык маанидеги ат атоочтордун, бардыкты туюнтуучу предикаттардын, түстү атоочу сын атоочтордун жана түсү көрсөтүлгөн заттын аталыштарынын топторун түзөт.

2-суроого жооп: Кыргыз. орус жана немис колоронимдерин талдоо процессинде биз бир нече изилдөө методдоруна кайрылдык. Биз колдонгон методдорду үч түргө бөлүүгө болот: эмпирикалык методдор, теориялык же жалпы илимий методдор жана диалектикалык метод.

3-суроого жооп: Түстүн дүйнөнүн когнитивдик-тилдик сүрөтүндөгү орду жана мааниси бир нече изилдөөлөрдө жүргүзүлгөн Г. У. Арапова (2016), Г. А. Бексултанова (2014, 2016, 2018), Ш. К. Жаркынбекова (2003), К.Саматовдордун эмгектеринде түстөрдүн дүйнөнү, айлана чөйрөдөгү заттарды, кубулуштарды туюнтуудагы, топтоштуруудагы когнитивдик-тилдик кызматы, менталдык бөтөнчөлүктөрү каралат.

Р.В.Закировдун «Фразеологические единицы с компонентом цветообозначения в английском, русском и татарском языках» деген диссертациясын да мисал катары келтирүүгө болот. Кыргызча өң-түс аталыштарын биринчилерден болуп орус тилинин фактылары менен «Этнолингвистика: опыт ретроспективы» деген китебинде А.Н.Сыдыков салыштырган.

Кыргызча-орусча колоронимдерди М. Ж. Тагаев жана З. К.Дербишева кыскача салыштырып карашкан. Б.Б.Нарынбаева ири монографиясынын «Колоративный код культуры во фразеологических единицах французского языка» деген параграфында өң-түс аттарынын идиомалардын курамындагы кызматын талдайт. Кыргыз колоронимдерин немис тилинин фактылары

менен Г.А.Бексултанова кенен салыштырып изилдеген. К.Саматов жана лингвист М. И. Задорожныйдын эмгектери биздин изилдөө үчүн өтө маанилүү болду.

Жыйындын төрайымы: Семетей Манасович сурооңузду бериңиз!

Амиралиев С.М. – филология илимдеринин кандидаты, доцент. Сизге **биринчи суроом:** К.Саматовдун эмгектеринен кайсы принциптерин колдонууга алдыңыздар?!

Экинчи суроом: Сиздердин изилдөөлөрүңүздөрдө “коңур” колороними менен берилген бир канча мисалдарды учураттым, а бирок жашоодо “коңур күз”, “коңур ат”, “коңур үн” сыяктуу түшүнүктөр бар, менин суроом “коңур” сөзү бир гана түс катары колдонулдубу же башка масаладе да колдонулары эске алындыбы?!

Изденүүчү: Семетей Манасович сурооңуз үчүн чоң рахмат! Биринчи сурооңуз боюнча жооп берсем, биз өз изилдөөбүздө К. Саматовдун “Кыргыз тилиндеги өң-түс сөздөрүнүн лексика-семантикалык жана стилистикалык мүнөздөмөлөрү (диахрондук жана синхрондук аспекти)” деген жана “Цветообозначающая лексика в кыргызском языке” деген эмгектери менен кеңири таанышып чыгып, кыргыз тилиндеги колоронимдерди берүүдө колдондук. Мисалы: кыргыз тилинин зоологиялык аталыштарындагы, өсүмдүктөрдүн өң-түстөрүн берүүдө биз ушул агайыбыздын эмгектеринен пайдаландык.

2-суроого жооп: Туура байкагансыз изилдөөлөрүбүздө “коңур” колороними аркылуу берилген мисалдар көп учурайт, бул жерде *коңур* сөзү бир гана түс катары колдонулбайт. Үч тилде тең катталган колоронимдердин кыргызчасында *боз* сөзү *коңур* «кара буурул, кара тору» сөзү менен айкалыштырылып берилген: 1. *Продавец, снисходительно посмеиваясь над его речью и неказистым видом – все те же расхоженные кирзовые сапоги, холщовые штаны, сшитые старухой, потрепанный пиджачок, побуревшая от дождей и солнца войлочная шляпа, - отвечал Момуну* (БП: 189).-2.

Бутунда кончу шалпактаган кирзи отук, көчүгүндө кемпири тигип берген куудураган кендир ыштан, далысында коопорзөн кунайке, башында эски журттан таап алгансып **боз коңур** шырма кийиз калпак - Момундун ушу кебетесин күлө карап дүкөнчү жооп берип турган жери (АК: 29). – 3. *Der Verkäufer belächelte herablassend diese Anrede und das unansehnliche Außere das Alten, der noch immer dieselben Kunstlederstiefel, die von seiner Frau genähte Leinenhose, das zerrisende Jackett und den von Regen und Sohne **braun gewordenen** Filzhut trug, und antwortete* (Н: 32).

Биз бул жерде *побуревший* «коңур күрөң түс алган, кара күрөң тарткан» - *боз коңур* – *braun gewordenen* «күрөң тарта баштаган» катышын көрөбүз. *Боз* атоосу күрөң түстүн өңүн агыш кылып көрсөтүп турат. “Коңур үн” боюнча сөз кылганда **синестезиялык** (грекче *synaisthesis* “бирге сезүү, бирге туюу”) изилдөөгө кайрылууга туура келет.

Синестезия – кабыл алуу кубулушунун бир түрү. Синестезияда эки сезим бирге, кошоктолуп берилет. Мында бир эле стимул эки түрдүү туюуну жаратат. Түстүн таасири менен үн таасиринин коштолосу же үндүн таасири менен түс таасиринин сезилиши синестезия кубулушуна тиешелүү.

Жыйындын төрайымы: Гүлүпа Араповна сурооңузду берсениз болот.

Мадмарова Г.А. - филология илимдеринин доктору: Менин суроом төмөндөгүчө: Орус, кыргыз жана немис тилдериндеги колоронимдердин семантикалык маанисиндеги өзгөчөлүктөр кандай? Мисалы: *сары* түсү орус тилинде жалгыздыкты, кусаланууну билдирсе, кыргыз, немис тилдериндеги маанилери кандай?

Экинчи суроом: Ч.Айтматовдун ушул чыгармасын дагы кайрадан кыргыз тилине которуу чыгууга сунуштайт белеңиз же эски котормону эле колдойт белеңиз?

Изденүүчү: Сурооңуз үчүн чоң рахмат! Түстөрдүн символдук касиеттерди кабыл алышы алардын адамдын сезими, туюму менен байланыштуу өзгөчөлүктөрүнө багынычтуу. Түс символикасы тилдерде бирдей эмес, тилден тилге, этностон этноско оошуп өтүп турат. Бирок ар бир элдин түс

символдору түрдүүчө. Айырмачылыктар тектеш, коңшулаш элдерде деле кездешет. Көп тилдерде түстөр түрдүүчө элестерди, таасирлерди, сезимдерди жаратат. Символдук маани – түстүн универсалдык белгиси, бирок ар бир тилде ал өзүнчө мазмунга ээ болот. Түс символикасынын пайда болушу бир нече факторлор менен аныкталат. Л.Г. Бедоидзенин ою боюнча, түстүк символдуканын булактары катары эпостук тиричиликтин конкреттүү шарттары жана айлана-чөйрөсү, элдин каала-салттары жана үрп-адаттары, диний жана идеологиялык дүйнө таанымдары, саясий көз караштары, күндөлүк практикалык таламдары эсептелинет. Орус, кыргыз жана немис тилдериндеги колоронимдердин семантикалык маанилеринде да түрдүүчө айырмачылыктарды окшоштуктарды байкоого болот. Мисалы Сиз айтып жаткан *сары* түс орус, кыргыз тилдеринде ооруну, жалгыздыкты билдиргендиги окшош, а бирок геральдикага кайрылсак сары түсү немис элинин мамлекеттик желегинде алтынды, байлыкты билдирет. Ал эми кийинки: Ч.Айтматовдун ушул чыгармасын дагы кайрадан кыргыз тилине которуп чыгууга сунуштайт белеңиз же эски котормону эле колдойт белеңиз? деген сурооңузга менин оюм мындай: котормо кайсы тилде болбосун, кандай которулбасын анын эң негизги принциби - түп нускасы, оригиналдуулугу сакталышы керек. А азыркы жагдайда Ч.Айтматов котормочуга өзү ынанып, макулдугун бергенден кийин бул чыгарманы кайра которуунун зарылчылыгы жок деп эсептеймин.

Жыйындын төрайымы: Сандырахимова Дильфуза эжеке сурооңузду бериниз!**Сандырахимова Д.С.- филология илимдеринин кандидаты, доцент:** Экинчи бапта түс аталыштары кыргыз жана түрк тилдеринде гана салыштырылган, эмне үчүн орус, немис тилдери көмүскөдө калып кеткен?

Изденүүчү: Сурооңузга ыракмат! Туура “Кыргызча колоронимдердин түрк тилдериндеги негизги шайкештери” деген аталыштагы 2.5 параграфында биз колоронимдердин түрк тилдериндеги эквиваленттерин берип, этимологиясына көп көңүл бөлгөнбүз. Анткени бул биздин изилдөөбүз үчүн өтө чоң мааниге ээ. Орус, немис тилдери көмүскөдө калып кеткен деген

оюунуз менен макул эмесмин, анткени бул тилдердеги колоронимдердин өзгөчөлүктөрүнө башка параграфтарда кеңири токтолгонбуз.

Жыйындын төрайымы: Кимде кандай суроо бар? Суролор жок болсо, анда сөз рецензент Мадмарова Гүлүпа Араповнага берилет.

Мадмарова Г.А. –филология илимдеринин доктору (рецензиянын тексти тиркелет)

Жыйындын төрайымы: Сөз рецензент Кулубекова Азара Омуракуновнага берилет.

Кулубекова А.О.- филология илимдеринин кандидаты(рецензиянын тексти тиркелет)

Жыйындын төрайымы: Сөз рецензент Саидырахимова Дильфуза Саидмахамаджановнага берилет.

Саидырахимова Д.С.- филология илимдеринин кандидаты(рецензиянын тексти тиркелет)

Жыйындын төрайымы: Сөз Ош мамлекеттик университетинин Лингвистикалык изилдөөлөр борборунун директору филология илимдеринин доктору, профессор Зулпукаров Капар Зулпукаровичке берилет.

Зулпукаров К.З.:

Урматтуу Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинин кыргыз филологиясы жана англис филологиясы кафедраларынын кеңейтилген отурумунун илимий талкуусунун профессордук-окутуучулук курамы! Бүгүн аспирант үчүн өтө жоопкерчиликтүү күн болуп жатат. Бул теманы тандап алууга анын ушул багытта мурдагтан изденип жүргөндүгү көрүнүп турат. Изилдөөдө коюлган милдеттерди чечүү үчүн изилдөөнүн методологиялык булактарын жана методдорун аныктады, колоронимдерди изилдөө, аларды бир тилден экинчи тилге которуудагы өзгөчөлүктөрү, орус, кыргыз жана немис тилдериндеги колоронимдердин көркөм текстте парасинтагматикалык өнүттө изилдениши өтө зарыл экенин изилдөөдө тастыкталды. Диссертант белгилүү бир салмактуу илимий эмгек жаратканын

белгилей кетким келет. Илимий изилдөөнү жазып жатканда кемчиликтер болбой койбойт, аспирант бүгүнкү талкууда айтылган сунуштарды эске алып, оңдойт деген ойдомун. Изденүүчү 10.02.20 –тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациясы Кыргыз Республикасынын диссертациялык изилдоолорго коюлчу талаптарына жооп бере тургандыгына негиз боло алат.

Жыйындын төрайымы: Анда эмесе эми диссертацияны талкуулоого өтөлү. Сөз Назира Дүйшөбаевна Тилековага берилет.

Тилекова Н.Д. - педагогика илимдеринин кандидаты, доцент: Изденүүчү аябай изденген, теманы майда-чүйдөсүнө чейин ачып берүү аракетин жасаган. Изилдөөнүн коюлган максат, милдеттери, ж.б. илимий структурасы талапка жооп берет. Бирок иште кээ бир грамматикалык, пунктуациялык каталаларды кездештирдим, изденүүчү дагы жакшылап карап чыгыңыз! Библиография да талаптагыдай жазылбаган муну да оңдошунуз керек! Негизинен алганда, жогорудагы кемчиликтерге карабастан иш мага жакты, изилдөөнү коргоого сунуштаймын.

Жыйындын төрайымы: Сөз Семетей Манасовичке берилет.

Амиралиев С.М. – филология илимдеринин кандидаты, доцент. Изилдөө терең жүргүзүлгөндүгү көрүнүп турат. Мен сунуш катары айткым келген нерсе, үч тилдеги мисалдар берилгенде, сөзсүз сандан кийин, мисалдын алдында дефис коюлушу шартпы алып койсо болбойбу? А жалпысынан алганда изилдөө өтө тыкыр жүргүзүлгөн, мен да ишти коргоого сунуштаймын.

Жыйындын төрайымы: Кезектеги сөз Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинин илим жана инновация боюнча проректору тех.и.д., КР ИА нын академиги Исманов Медер Марипжановичке берилет.

М.М. Исманов: Мен да жогорудагы айтылган ойлорго толугу менен кошулам. Илимий изилдөө тыкыр жүргүзүлгөн. Мени так илимдердин өкүлү катары кубантканы, иштеги колоронимдердин пайыздык көрсөткүчтөрүнүн диаграмма, таблица аркылуу берилгендиги. Изилдөөдө парасинтагматикалык анализ жүргүзүүдөгү жаңы моделдердин иштелип чыгып, колдонулганы айтылды жана мисалдар аркылуу көрсөтүлүп жаткандыгы да кубандырат. Шарипова Чынар Раимбековнаны биздин аспирантура бөлүмүндө окугандыктан жакшы тааныйбыз. Чынаранын эң жакшы сапаттарынын бири- бул жоопкерчиликтүүлүгү. Берилген тапшырма, отчетторду ар дайым өз убагында так аткарып турду. Сынактарды эң жакшы деген бааларга тапшыргандыгы буга далил. Мен бул мүнөздөмөлөрдү илимий жетекчилер ой-пикир жазууда эске алса деген максатта айткым келди. Аспирантка жана илимий жетекчисине ийгиликтерди каалаймын!

Жыйындын төрайымы: Эгерде башка сүйлүй турган калоочулар болбосо, жогоруда айтылган пикирлерди жыйынтыктап, төмөнкүлөргө токтолуп кетейин.

Салыштырма тил илиминдеги көйгөйлүү маселелердин бири болгон көркөм тексттердеги колоронимдердин изилдениши бул иште так, даана берилген. Жалпылап айтканда, бул диссертацияны коргоого сунуштаса болот, изденүүчү филология илимдеринин кандидаты болууга татыктуу экендигин жасаган докладдан, бул теманын үстүнөн көп жылдар бою эмгектенни өзүнүн практикалык иш-аракетин чагылдыргандыгынан көрүүгө болот. Анда эмесе сүйлөөчүлөр жок болсо, изилдөөчүнүн жыйынтыктоочу сөзүнө кезек берилет.

Изденүүчү: Шарипова Ч.Р.- ага окутуучу: Урматтуу илимий жыйындын катышуучулары! Оболу, сиздерге менин илимий ишимди талкуулоого келип активдүү катышканыңыздар үчүн, баалуу кеңештериниздерди бергенииздер үчүн ыраазычылык билдирем. Диссертациялык кеңеште коргоого чейин дагы айтылган кемчиликтерди

жоюнун үстүндө иштейм деп убадамды берип кетем. Дагы бир ирет чоң ырахмат!

Жыйындын төрайымы: Диссертациялык иш боюнча, негизинен, жалпы пикир, ишти коргоого сунуштар айтылды. Башка пикирлер жок болсо анда, Шарипова Чынар Раимбековнанын ««Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү» деген аталыштагы 10.02.20 - тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган илимий изилдөө ишин талкуулоонун жыйынтыгы боюнча бүгүнкү отурумдун токтому менен тааныштырып коюуга уруксат бериниздер. Эгерде толуктоо-кошумчаларыңыздар жок болсо, токтомду бекитип коелу. Кыргыз филологиясы кафедрасынын кеңейтилген отуруму төмөнкүдөй токтом кылат:

1. Шарипова Чынар Раимбековнанын ««Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү» деген темадагы изилдөөсү диссертант тарабынан толук аткарылып бүткөн жана кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарга жооп берген иш деп эсептелсин.

2. Шарипова Чынардын «. Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү» 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы айтылган сын-пикирлерди эске алуу менен коргоого сунушталсын.

3. Шарипова Чынардын 10.02.20 - тектештирме -тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча кандидаттык экзаменинин кошумча программасы бекитилсин.

Отурумдун тарайымы, Исмаилова Б.Т.: - анда добушка салып коелу:

«Макул» - 29

«Каршы» - жок , бир добуштан кабыл алынды.

Жыйындын тарайымы,

филология илимдеринин кандидаты, доцент: Исмаилова Б.Т.

Жыйындын катчысы,

филология илимдеринин кандидаты : Жусуева С.Т.

